

Višalingo vel lasihit ahte liikon dus

*Višalingo dadjat
ahte jurddašan du ja danin čálán*

*Višalingo vel lasihit
ahte liikon dus*

*Vaikko dáiddát dan gullat
juo biekká šávvamis*

(Nils-Aslak Valkeapää, *Ruoktu váimmus* 1985)

Mánjii gullo, ahte sámegiella ferte bisuhuvvot áddehahtti giellan rájáid rastá, vaikko riikkaid ráját vigget dan eastadit. Dáro-, ruota- ja suomagiella vigget báidnit sámegiela, ja lea ballu ahte fargga olbmot eai šat gula-hala. Ja dalle go amas gielat báidnet sámegiela, dat bilistit sámegiela. Okta oahpes ovdamearka lea dat, ahte Norgga bealde gullo dávjá *mun liikon dan* ja Suoma bealde ges *mun liikon das*, vaikko rivttes sámegillii fertešeimmet gul dadjat ahte *mun liikon dasa*. Seamma láhkai fertešeimmet liikot *dán bláddái* eatge *dán bláđi* dahje *dán bláđis*. Liikká mángasat liikojit maiddái *dán bláđi* ja earát ges liikojit *dán bláđis*. *Dán* čállošis guorahalan veháš dan, maid dat mearkkaša, liikojitgo ovdamearka dihte *Sámis*-bláđi lohkkat *dasa*, dan vai *das* maid besset lohkat.

Oktii fas liikot- vearbba birra

Lea čielggas, ahte ránnjágelat ja guovttegielatvuoh- ta váikkuhit sámegielaide. Dárogie-la *jeg liker deg* daga- ha álkít dan, ahte *mun liikon du*, ja suomagiela *mi- nä tykkään sinusta* orru dagahan dan, ahte *mun liikon dus*. Muhto dološ dieđut sámegielaide birra čájehit, ahte ná lea leamaš juo 1800-logu rájes. Jagi 1889 Samuel Balto lei ruovttus Kárašjogas ja muittašii ovddit ja- gi Ruonáeatnama mátkki loahpaheami sániiguin *Dan gaskka go mon ledjen Kristianias mon ledjen liikon nuvt sakka ahte in lean mielastan vuolgit eret*. Dan botta go Balto lei Ruonáeatnamis, 1888:s, Unjárggas lea gii nu mitalan, mo muhtin boanda lohpidii váldit áhkás fár- rui gávpotmátkái ja Áhká liikui dan bures. Manin Sa- muel Balto ii liikon *dan gaskii* go lei Kristianias? Manin áhká ii liikon bures *dasa*, mii sutnje lei lohpiduvvon?

Ja go Áillohaš, Nils-Aslak Valkeapää jearai *Višalingo vel lasihit / ahte liikon dus*, de manin son ii liikon *dutnje*? Geavahedjeho maiddái dát olbmot sámegiela, *liikot*-vearbba ja kásushámiid boastut go eai geavahan rivttes kásusa, illatiivva?

Go juo 1800-logu rájes gávdnojit dieđut das, ahte sámegiella ii leat álo doaibman nu mo vuorddášii, de dás ii leat dárbu čájehit dan, man ollu sullasaš cealkagiid geavahit iešguđetlágan sámegielhállit dál – lehkuset nuorat dahje boarrásabbot, oahppan sámegiela mánnán dahje maŋŋelis. Manne ná lea geavvan? Oanehaččat dad-djon sivvan lea dat, ahte sámegielas leat dievva substantiivvat ja pronomenat, mat čujuhit ovdamearkka dihte olbmuide (nugo mat *mun*, *don* ja *boandda áhká*) ja vearbbat mat mitalit earret eará dan makkár doaimmat dahje dovddut mis leat (nugo mat *lobkat*, *oastit* ja *liikot*). Dáid bihtáid – nugo mat *mu*, *du* ja *liikoma* – gaskavuodaid sáhttit dasto ”merket” ovdamearkka dihte sátnehámiiguin, sojahemiin. Dan dihte *mun liikon dutnje* mearkkaša sullii seamma go *liikon mun dutnje* ja *dutnje mun liikon*, muhto sátnehámiin *don liikot munnje* lea áibbas eará mearkkašupmi. Muhto nuppe dáfus ii hámis *dutnje* iige *munnje* leat dáikko seamma láhkai iežas mearkkašupmi go dalle go gii nu oastá maid nu *dutnje* dahje *munnje*. Leat oainnat stuorra erohusat das, oastágo son *munnuide*, oastágo *munnos* – vai oastágo *munno*. Muhto jus son lohka ahte liiko *munno* dahje lii-

ko *munnos*, de dat gal ii leat guhkkín das ahte son liiko *munnuide* iige jur hehte munno áddemis, man birra lea sáhka, vaikko ieža ean kánske nu dajašege. Dat, aiddo guđe hámi moai gulle ja oidne dán oktavuodas lea dihto láhkai ”mearkkašmeahtun”. Go dadjat juo buot sámegielagat leat guovttegielagat, de ii leat imaš ahte ovttagiela ”mearkkašmeahtun” dadjanvuogit levvet measta fuomáškeahtá nubbái. Seamma láhkai lea suomagiella rievdan Sámis sihke sámegiela ja dárogiela láganin, ja dárogiella sámegiela láganin. Seamma láhkai lea dieđus geavvan maiddái Ruota beale gielaiguin.

Ja vel moadde ovdamearkka eará sámegielain: Dii-bmá almmustuvai Gemma Merino mánáidgirji *Krokodillasj mij ittjij tjáhtjáj lijkku / Krogkodilla mij idtji tjaetsiem lyjkh*, ovttaid pearpmáid siste sihke julev- ja máttasámegillii *Krokodiila guhte ii liikon čáhcái* – dahje čázi, nu mo máttasámegiela *tjaetsiem* muđuige lea davvisámegillii. Anárašgillii dán girjji namman heivešii virggálaččat sihke *Krokodiil kote ij lijkkum čáácán* ja *Krokodiil kote ij lijkkum čääsist*, nuortalašgillii ges Krokotiil kää’tt ij tu kääm čää’zest. Ii leat dušše čáhci-sáni hápmi mii soaitá hehttet gulahallama, muhto lea baicce nu, ahte kásushámis lea dán birrasis hui unnán mearkkašupmi, nu mo badjelis namuhuvvui. Nuortalaš- ja máttasámegiel ovdamearkkat leat muđui nu guhkkín eret davvisámegielas ahte daid ii olusge ábut veardá-dallat dán oktavuodas: dat leat sierra gielat mat doib-

Liikot čáhcai, tjaetsiem lyjhkedh, tu'k'keed čää'zzest.

met sierra láhkai. Dáidá leat nu, ahte álkimus oktasaš oassi dáin jorgalusain leat sánit mat čujuhit krokodii-lii. Ná iešguđetlágan gielat leat dattetge šaddan aiddo fal dan dihte go iešguđet guovlluid gaskka leat leamaš iešguđetlágan suopmanerohusat, mat leat áiggi mielde sturron ah' sturron ja orrot ain stuorrumin.

Maiddá anáraš- ja julevsámegiella leat sierra gielat, muhto dat sulastahttet davvisámegiela eanet: Suoma beale anárašgielas sáhtá *lijkkud* (liikot) dahje orrut liikokeahtá čáácán (čáhcai) ja čääsist (čázis), Norgga ja Ruota beale julevsámegielas ges sáhtá *lijkkut tjáhtjáj* – muhto giellaoahppagirjiid olggobealde maiddá *tjátjev* (čázi). Lea viehka álki navdit, ahte buot dán golmma gielas leat ovdal liikon dušše čáhcai (*čáácán, tjáhtjáj*) ja nu ain, ja eará kásusiid geavaheami leat iešguđet riik-kaid eanetlogugielat dagahan. Nubbi gažaldat lea dattetge dat, mii dál lea boastut ja mii lea riehta.

Liikon dása, lean dolkan das.

Dadjanvuogit dego mat davvisámegiela *liikon dutnje* ja *liikon čáhcai* leat eahpitkeahtá riehta. Mánngga giellaoahppagirjiis, čállinrávagirjiis ja oahppogirjiis mitalit ahte dat leat riehta, muhto *liikon du, liikon dus* ja nu ain eai leat. Dat maid giellačeahpit čället ii dattetge leat sivva dasa, ahte *liikon dutnje* lea riehta. Áidna sivva lea dat, ahte várra buot davvisámegielaigiid mielas ja gielas dat lea riehta.

In áiggo dás digaštallat iešguđetlágan virggálaš giella-plánenorgánaid ja iešnammaduvvon giellagáhttejed-djiid doaimmaid ja rollaid, muhto baicce guorahallat dan, man stuorra ja man unna áššis lea sáhka dalle go smiehttat, guđe sojahanhámis substantiivvat ja pronomemat fertejit leat dalle go mitalit ahte liikot masa nu dahje geasa nu. Dát gažaldat lea unna oasáš stuorra ollisvuodas, masa okta gielladieđalaš namma lea *rekšuvdna*. Dadjat, ahte muhtun vearbbat gáibidit ahte substantiivvat ja pronomemat leat dihto kásushámis: *liikot* gáibida dalle dábaláččat illatiivva (*liikon dutnje, dasa, čáhcai, kursii*), *ballat* ges lokatiivva (*balan dus, das, čázis*), ja muhtun autoritehtaid mielde *dolkat* seamma láhkai (*dolkkán dus, das, čázis*), go fas *searvat* gáibida illatiivva seamma láhkai go *liikot* (*searvvan kursii, gilvui*).

Stuorra hástalusat ihtet dattetge jođánit, jus háliidit govvidit ja oahpahit buot sámegiela vearbaid ja daid geavaheami seamma dárkilit go *liikot*-vearbba buohta – ja maninba eat háliidivčče. Mánngasat *dolket* čáhcai seamma álkit go čázis, muhtumat ges *servet kurssas* seamma láhkai go *kursii*. Dáikko maiddá kásushámiid erohus lea dihto láhkai mearkkašmeahtun, gal dan ášši ádde. Gávnojit maid olbmot, geat *ballet* čázis muhto maiddá čázi. Ja de leat vearbbat mat eai kánske leat goassege virggálaččat meroštallonge: *oassálastit kurssas* vai *oassálastit kursii*? Mii vel vearrát, dákkár vearbbat ja muhtumin maiddá molssaeavttut leat nu olu, ahte eat oro diehtiminge, man galle dat leat: *illudit kursii, kurssas* vai *kurssain*? *movttáskit dasa, das* vai *dainna*? Ja de dasa lassin bohtet postposišuvnnat: *illudit kurssa alde, badjel, badjelii* vai *dihte*? *Heahpanit oahpabeaddji alde, badjel, beales, dihte, geažil* vai *ovddas*? Buot dát dadjan-

Mun liikon du, mun liikon dus, mun liikon dutnje.

vuogit orrot muhtumin leamaš geavahas. Muhtumin vuhtto canetlogugielaid váikkuhus, muhtumin ii.

Eai oro gávdnomin virggálaš orgánat dahje ovttaskas olbmot geat sáhtášedje mearridit buot dákkár vearbaid buot rivttes geavahanvugiid ja sirret daid buot lobihis dadjanvugiin. Prinsihpas dan gal sáhtta dahkat ovdamearkka dihte sátnegirjjiin, muhto sámegeilas ja sátnegirjjiin leat duháhiid mielde vearbbat ja leat maiddá duháhiid mielde sámegeielagat geaidda ii oro nu lunddolaš jámma dárkkistallat sátnegirjjiin, mo sin eatnigiela beaivválaš vearbbat ja substantiivvat geavahuvvojit.

Mii lea riehta?

Gielladutkamis lea dábálaš vuohkin hállat guovttelágan giellaoahpaid birra ja gohčodit daid namahusai-
guin *preskriptiiva giellaoahppa* ja *deskriptiiva giellaoahppa*. Preskriptiiva dahjege ”mearrideaddji” giellaoahppa lea dat, mii lea dábálaš skuvlaoahpahusa giellaoahpahusa vuoddu: Dat mearrida dan, mii lea ovdamearkka dihte oktasá davvisámegeila čállingielas riehta, ja muhtun muddui maiddá dan birra mii lea boastut. Deskriptiiva dahjege ”govvideaddji” giellaoahppa ges lea giellaoahppa, mii govvida, mo giella duodaid geavahuvvo. Measta buot sámegeila giellaoahppagirjijt gullet čielgasit vuosttaš tiipii: Dakkárat mitalit, ahte lea riehta liikot *dutnje*, muhto ii *du* iige *dus*. Seamma láhkai dat sáhttet mitalit, ahte *mii leat boradeamen* lea riehta, muhto *mii letnot boradeamen* lea boastut. Dahje dan, ahte namma *Juigiid Searvi* livččii dálá njuolggadusaid mielde čállon riehta, muhto searvvi virggálaš namma *Juoigiid Searvi* lea boastut – dan dihte, go gii nu lea goas nu man

nu sivas nu mearridan, jáhku mielde seailuhan dihte čállingiela oktageardánin, ráinnasin ja juohkáskeahtá.

Eai gávdno olles grammatihkkagirjijt mat govvidivčče sámegeila giellaoahpa deskriptiivvalaččat, nu mo dat duodaid geavahuvvo, ”riehta” ja ”boastut”. Dattetge mángga gielladutki bargguin lea eanet objektiiva, deskriptiiva geahččanguovlu. Earret eará Nils Øivind Helander ja Pekka Sammallahti leaba iežaska dutkamušain maiddá govvidan *mun liikon dutnje* ~ *du* ~ *dus* lágan variašuvnna almmá ahte livččiiga álo cealkán mii lea riehta ja mii fas boastut. Dátge čálus ii váldde bealli dasa, man ollu variašuvdna heive earret eará oktasá čállingillii dahje dan iešguđetlágan geavahanarenaide. Háliidan dattetge buktit ovdan, ahte gažaldat ii leat álki, daningo dat mo *liikot*-vearba geavahuvvo laktása mángga áššái: Jus lea riehta dadjat ja čállit dušše *liikon dutnje*, mo dasto dalle go – earret eará – dolkkan, balan, illudan, heahpanan, searvvan ja oassálastán? Jus mánná, nuorra dahje boarráset olmmoš lea juo ruovttus oahppan hállat mahkáš boastut, de son ii láve liikot gullat iige oba áddege čuoččuhusaid, ahte son hállá ja čállá boastut. Muhtumat eai liiko giellapolitiijaid ollege.

Dahkágo dasto ovttá mo dadjat *mun liikon dutnje*? Ii suige. Sáhttit oalle sihkkarit dadjat, ahte *mun liikon don* lea boastut. Sáhttit maid digaštallat, galgatgo *dolkat dán áššis* vai *dán áššái*, muhto eat vissa sáhte *dolkat dán ášši*. Seamma láhkai *mii letne boradeamen* orru leamen duodaid boastut (vrd. *mii letnot boradeamen*) ja *Joigiid Searvi* maiddá lea várra boastut. Listtu sáhtášii ain joatkit buotlágan ovdamearkkaiguin: *minguin lea odđa biila* ii suige leat boastut seamma láhkai go *miiguin lea odđa*

Krokodiil kote ij lijkkum čáácán. Krokodiil kote ij lijkkum čääsist.

biila. Aiddo dákkár ovdamearkkat čájehit midjiide, ahte rádjá rivttes ja boasto giellaoahpa gaskkas ii leat álo nu čielggas. Dahje jus mii nu rájaid leaš čielggas, de dat manná kánske ovdamearkka dihte dadjanvugiid *liikon du ~ dus* ja *liikon don* gaskkas. Nuppiid sániiguin *liikon du* dahje *liikon dus* eai soaitte leat nu buorit dadjanvuogit buohkaid mielas, muhto mii dattetge áddet ja sáhttit maid atnit árvvus dan, ahte Áillohaš válljii čállit *liikon dus* – alccesis ja iežas suopmanguvlui lunddolaš giela. Várra seamma sivas Samuel Balto nuvt sakka *liikui dan gaska* go lei Kristianias. Muhto jus soai livččiiga čállán, ahte liikuiga *don* dahje *dat gaska*, dat livččii leamaš dalle ja livččii ain guhkkín eret normála, rivttes sáme gielas, oktageardánit dan dihte go nie ii oktage láve dadjat iige čállit – dat ii gula ii sáme giela preskriptiiva iige deskriptiiva giellaohppii. Jus gii beare eatnigielat nie dajaš, de son dahká dan vahágis dahje iešdáhtus – ja rihkku ii dušše earáid muhto maiddái iežas giellaoahpa njuolgadusaid. Seamma láhkai eará ovdamearkkaid buohta: *mii letnot boradeamen* dohkkehuvo sihkkarit buorebut go *mii letne boradeamen*, ja *Juoigiid Searvi* lea mihá buoret go *Joigiid Searvi*.

Loahpas lea miellagiddevaš geahččat ruovttoluotta anárašgillii, mas lea virggálaččat lohpi dadjat sihke *Krokodiil kote ij lijkkum čáácán* ja *Krokodiil kote ij lijkkum čääsist*. Manne nu? Anáraš gielladutki Marja-Liisa

Olthuis addá oanehis vástádusa: ”Kieláravvimjuávkku tuudhái ääši já kommentistij: *Lijkkud*-veerbâ puárrásumos rektio lii illatiiv (*lijkkud moosnii*), mut viehâ puáris lii meiddei lokatiiv, mii lii lamaš ennuu aanoost. Nuuvtpâ táágubeht kielâ ovdánmist ferttee adelid piärán já tuhhiittiđ meiddei táváláš lokatiivrektio: anaráškielân lii lováláš ettâđ jo-uv *Mun lijkkuum tunjin* teikâ *Mun lijkkuum tust*. (...) lii mangii ääigi koččamuš, kuás tágáreh kielân vieres rektioh šaddeh nuuvt kievrân, et toh viggeh lováláš paldâlášhäämmín.”

Davvisáme giella lea diedus nuppelágan posišuvnnas, go leat mángga eanetlogugiela mat vigget geassit giella mángga guvlui oktanaga. Gillii leat goit álo gullan suopmanerohusat, ja dán áigge orrot šaddamin ođđa suopmanrájât riikarájaid, háliidit dahje eat. Seamma láhkai go Áillohažžii, de eatnasiidda mis ii dušše eatnigiella muhto iežas suopman lea dehálaš identitehta mearka. Dan dihte sáhtášii atnit njulgestaga giella riggo dahkan maiddái dan, mo *liikot*-vearbba rekšuvnnain sáhttá čájehit identitehtas dakkár beali man ovdamearkka dihte vearbbat *hállat*, *hupmat*, áddet ja *ipmiridit* eai sáhte čájehit.

